

Ю.В. Мазур

*аспірант Інституту світової економіки
і міжнародних відносин НАН України*

ЦИВІЛІЗАЦІЙНЕ ПІДҐРУНТЯ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ В КРАЇНАХ СХІДНОЇ АЗІЇ

Дана стаття розкриває особливості формування політичних інститутів у країнах Східної Азії в контексті культурної та цивілізаційної належності регіону. Досліджується зміст цивілізаційної структури регіону як чинника, що формує політичні явища і процеси. Автор приділяє увагу специфіці соціально-культурного розвитку в межах цивілізаційних трансформацій країн регіону та надає оцінку впливу традиційного чинника на політичну систему в країнах Східної Азії.

Ключові слова: політичні інститути, політична система, країни Східної Азії, політична культура, цивілізаційний фактор.

На сучасному етапі становлення міжнародної системи цивілізаційний дискурс залишається одним з найуживаніших засобів у розумінні історичних процесів. Найактуальнішим цивілізаційне дослідження постає для політичної науки в її прагненні історичного та філософського осягнення політичних явищ і процесів. Станом на сьогоднішній день кожен з континентів світу є самобутнім цивілізаційним утворенням із власним значенням для світової спільноти, зокрема. Регіон Східної Азії, із характерною йому технологічною та економічною розвиненістю, а також культурною і політичною самобутністю, не є винятком. Особливе значення в динаміці сучасних глобалізаційних та інтеграційних процесах має визначення цивілізаційної ролі окремого регіону (в даній роботі – Східної Азії) як трансформаційного чинника на систему політичних відносин і політичних інститутів.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що формування політичних систем та інститутів як складників

соціального суспільства пов'язане з властивими останньому ідейно-ціннісними підвалинами культури і відповідно зумовлене ними. Об'єктивне уявлення про природу і структуру окремих цивілізацій дає змогу адекватно визначити устрій політичних систем і політичних інститутів окремих регіонів у культурній відповідності. Оскільки Східна Азія є унікальним регіоном, у якому поєднуються традиційний характер суспільства та інноваційні технології його розвитку, дослідження особливостей цивілізаційної належності регіону сприятиме глибшому розумінню чинників формування політичних систем та інститутів у Східній Азії. Крім того, актуальним залишається також питання щодо правильності обраного шляху й перспектив подальшого розвитку регіону. Відтак *метою* роботи є дослідження окремих аспектів цивілізаційного підґрунтя формування політичних інститутів у країнах Східної Азії, а також визначення специфіки політичного розвитку країн Сходу в умовах його цивілізаційної приналежності. У даній узагальненій спробі дослідити сучасність як історичну реальність автор визначає такі *завдання*: по-перше, висвітлити особливості культурно-регіонального складника цивілізаційної структури регіону; по-друге, визначити специфіку політичних інститутів у країнах Східної Азії та особливості їх формування в контексті цивілізаційної належності до регіону.

Серед українських учених, що надають значення дослідженню проблеми цивілізаційної ідентифікації й аналізу проблеми внутрішньої динаміки розвитку цивілізацій, слід зазначити таких українських учених: Ю. Павленко [1], Ю. Пахомов [2], О. Коппель [3] та інші. Особливу увагу авторка звертає на підхід Ю.В. Павленка, суть якого полягає у вимірах концепції «світ-системи» І. Валлерстайна та динамічної системи окремих взаємодіючих цивілізаційних світів. Зокрема, країни Східної Азії Ю. Павленко визначає як Китайсько-Далекосхідний цивілізаційний світ, що включає Китайсько-Східноазіатську і Японсько-Далекосхідну (що є похідною від китайської соціокультурної системи), які у свою чергу складаються із субцивілізацій із притаманним культурним характером, але

зорієнтованості моделі розвитку залежної від зовнішнього впливу [4].

Доцільним є зазначення позиції Семюеля Хантінгтона власне щодо належності регіону Східної Азії відповідному цивілізаційному блоку. Він пропонує класифікацію країн світу за критерієм цивілізаційної належності та виділяє Далекосхідний цивілізаційний блок, розділений на Китайську та Японську цивілізаційні утворення. Така класифікація полягає в належності цих країн до ядрової зони світової чи регіональної цивілізації [5].

У повній відповідності з основними канонами історичного плюралізму А.Дж. Тойнбі вважає, що всі цивілізації не тільки існують цілком самостійно, але й абсолютно самостійно проходять одні й ті ж стадії: виникнення, зростання, надлому і розпаду. Однак між цивілізаціями існують зв'язки і взаємні впливи, причому, не тільки в просторі. Одні цивілізації можуть виступати в ролі «батьківських», інші бути «похідними». Але тим самим А.Дж. Тойнбі підриває свою тезу про еквівалентність усіх цивілізацій. Адже «похідні» цивілізації неминуче повинні засвоїти здобутки попередніх їм «батьківських» цивілізацій. Виділяючи Далекосхідну цивілізацію науковець визначає саме Китайську державу як «батьківську», як осередок культурної та традиційної спадщини, і відповідно Японію та Корею як «похідні», що мають власний шлях розвитку, але водночас належні до витоків «батьківської» цивілізації [6]. Авторка вбачає в положеннях ідей А.Дж. Тойнбі та С. Хантінгтона основи для сучасних досліджень цивілізаційних систем і тенденцій до їх трансформацій.

Нині великого значення надається питанню цивілізаційної модернізації різних сфер людського життя як способу збереження культурної належності в поєднанні з можливістю відповідати тенденціям сучасності. Позиція класиків теорії модернізації – Г. Спенсера, К. Маркса, М. Вебера, згідно з якою вирішальним чинником модернізації виступає подолання та заміна традиційних цінностей, що перешкоджають соціальним змінам і економічному зростанню, на цінності, які мотивують господарські суб'єкти, на інноваційну діяльність – розробку, створення і поширення нових технологій і генерування нових

організаційно-економічних відносин, не справджується через непередбачуваність розвитку соціальних систем. Причому, дана тенденція спостерігається і в сучасних західних суспільствах, як зміни в суспільній свідомості, так, і в економіці та суспільному устрої. Проте щодо розвитку та модернізації політичних та економічних інститутів країн Сходу в поєднанні зі збереженням традиційного світогляду та культурних цінностей дана теорія не підтвердилась. Має місце абсолютно протилежний варіант модернізації суспільства. Можна допустити, що виклики сучасності спричинили необхідність зосередження на традиційному світогляді як засобі зберегти власну цивілізаційну та культурну ідентичність у змінному світі, схильному до гомогенізації. Характерним є також виділення посиленних етнонаціональних рухів у виділенні власної ідентичності на Заході в умовах стирання національних кордонів і посилення глобалізаційних процесів. У країнах Сходу етнонаціональне самовизначення (у поєднанні з традиційною самотутністю та культурою) є наскільки міцним, що навіть під впливом глобалізації та наслідків суспільної трансформації, людина сходу із рухом власного життя в сучасність не змушена змінювати власний світогляд. Відтак, на практиці країн Східної Азії простежується успішне поєднання культурного традиціоналізму суспільства та його гнучкість щодо впровадження інновацій і, як результат, прогресивний його розвиток.

Аналізуючи сучасну політико-цивілізаційну ситуацію в регіоні доцільним буде зазначити запропоновані Рональдом Іглхальтом різнополярні та водночас поєднувані тези: по-перше, розвиток спричиняє в певній мірі передбачуваний відхід від абсолютних соціальних норм на користь усе раціональніших, гнучкіших цінностей, які заслуговують на довіру; по-друге, культури є самодостатніми утвореннями. Цивілізаційне минуле сприяє формуванню культурних зон, які характеризуються самотутньою системою цінностей і здатні протистояти натиску економічного розвитку [7].

На думку провідного російського науковця Л.С. Васильєва, вибір шляху розвитку в східних цивілізаціях ґрунтується на таких фундаментальних цивілізаційних площинах: 1) генеральна

установка-орієнтація; 2) ставлення до людини і суспільства, взаємини людей; 3) ставлення до власності і влади; 4) порівняльне зіставлення основних параметрів [8].

Якщо брати до уваги підхід Л.С. Васильєва до визначення основ формування політичних інститутів у країнах Східної Азії, тоді відповідно до генеральної установки-орієнтації Далекосхідна цивілізація є цивілізацією конфуціанського типу. Вона відкритіша щодо зовнішніх впливів і внутрішніх трансформацій, що обумовлено конфуціанським культом етики та самовдосконалення, установкою на потайбичні пошуки гармонії в суспільстві (культ знань, підвищене почуття обов'язку і відповідальності, міцні патерналістські зв'язки в сім'ї та суспільстві, постійна турбота про підвищення культури і дисципліни праці). Це активно-інноваційна цивілізація [8].

Далекосхідна цивілізація сформувалась у Китаї і переважно методом добровільного запозичення поширилася на низку сусідніх країн. Далекосхідна цивілізація стала наступницею старокитайської цивілізації, причому, зміна відбулася не внаслідок загибелі попередниці або якого-небудь соціального катаклізму, а завдяки її вдосконаленню. Існування чітко виражених культурних зон має цілу низку соціальних і політичних наслідків. Вони впливають на найважливіші сфери суспільного життя, від індивідуальної до економічної поведінки, і звичайно демократизацію та політичні інститути.

Більшість вітчизняних дослідників порівняльного права (Скакун О.Ф. [9], Саїдов А.Х. [10], Марченко М.Н. [11] та інші.) виділяють Далекосхідний тип правової системи та політичної культури і зараховують до них насамперед правові системи Китаю і Японії, а також похідні правові культури, що розвивались під їхнім впливом (Монголія, Корея, країни Індокитаю). Зокрема, О.Ф. Скакун пояснює такий розподіл тим, що Далекосхідна група правових систем основана не на нормах права, а передусім на нормах моралі, традиції та звичаю, відповідно. Виділення Японії та Китаю спричинено специфікою їх морально-ідеологічного підходу до права, який впливає на правові системи інших країн Сходу [9].

Авторка вважає вартим уваги позицію західних дослідників щодо правової та політичної системи Далекосхідного регіону. К. Хертель виділяє Далекосхідну правову систему як окрему й унікальну, проте запозичену з романо-германської родини правових систем і, відповідно, підпорядковану їй [12]. Схожою є позиція Дж. Мерімана та Д. Кларка [13]. Фахівці Східної Азії не заперечують факту перейняття німецької та французької правової системи в міру необхідності трансформації старої правої системи, проте як підкреслює К. Ямамото: «...з багатьох джерел романо-германська правова система виявилась підходящою для застосування та використання країнами Східної Азії» [14]. На думку Джіяна Ванга, за останнє століття Східноазіатська правова та політична системи зазнали значного впливу з боку Радянського Союзу, США, сусідніх регіонів настільки, що запозичені раніше принципи права майже трансформувались [15].

У такій послідовності можна простежити й особливості формування політичної системи, зокрема. Авторка наголошує на взаємозалежності політичних інститутів, правої системи, політичної культури, економічної системи, традиційного способу життя, цивілізаційної належності, етнічної свідомості як концентричних складників соціальної системи в Східній Азії.

Географічне положення та історичний розвиток зумовили відмінність політичних систем та інститутів Китаю, Японії, Монголії та Кореї. Політика цих країн зумовлена також впливом Заходу й потужних сусідів. Проте структури й інститути західного типу, що були запроваджені в країнах Східної Азії, у дійсності є фронтальним утворенням, тоді як регламентація суспільних відносин відбувається згідно із традиційними моделями.

Далекосхідна цивілізація змогла продемонструвати, що модернізація може бути успішно проведена в країнах, що розвиваються, які раніше значилися серед бідних і відсталих, причому на шляхах, відмінних від тих, якими йшов розвиток економіки на заході. Незважаючи на те, що структура, розміри, збагаченість природними ресурсами економік країн китайського світу дуже різна, усі вони домоглися великих успіхів в

економічному розвитку, спираючись на схожі набори важелів та інструментів. У ставленні до людини і суспільства Далекосхідна цивілізація ґрунтується на ієрархічній системі міжособистісних і міжгрупових відносин, якій надано релігійно-етичний характер. До системоутворювальних рис даного соціуму також належать колективізм, прагнення до гармонії і ритуалізація життя суспільства.

Далекосхідна (конфуціанська) модель характеризується протистоянням слабких позицій колоніалізму сильної цивілізаційної традиції. Відома вона в двох основних модифікаціях – китайській, з традиційно сильною державою, і японській (варіант – хуацяо), з ослабленою або зовсім, у випадку з хуацяо, майже відсутньої державністю. Хоча японська модель була особливо виділена типологічно, причому було обумовлено, що про неї йтися не буде, згадка про її існування як модифікації китайської істотна для того, щоб вичленувати феномен хуацяо, що стоїть як би між китайським і японським варіантами деякої загальної моделі, яку в цьому випадку можна було б іменувати далекосхідною [10].

Говорячи про класичну китайську цивілізацію, яка помітно впливає на всі далекосхідні суспільства і сьогодні, Ту Веймін зауважує, що саме гуманізм лежить у її основі, хоча, звичайно, це була дещо інша форма гуманізму порівняно з тією, з якою ми зіштовхуємося в Європі, починаючи з епохи Відродження. Рухаючись ринковим шляхом, уже апробованим з успіхом іншими країнами далекосхідної цивілізації з її конфуціанським фундаментом, континентальний Китай, як і його сусіди, задіяв ті сторони великої гуманістичної традиції, які формують установку на саму людину, виконуючи роль, почасти подібну до ролі протестантизму в історії капіталістичної Європи. Пуританський спосіб життя, аскетизм у побуті і колосальна працьовитість, уміння обмежуватися малим при постійному і наростаючому прагненні до більшого, до максимуму (а це і є прояв самовдосконалення і змагальності, закладених конфуціанською екзаменаційною системою), звичка вести справи чесно і добросовісно, бути надійним партнером, внутрішньо завжди орієнтуючись на оспівані конфуціанством і ввійшли в плоть і

кров китайців, справедливість і добродесність, високий моральний стандарт, – усе це швидко виявилось у континентальному Китаї, як до того в інших країнах конфуціанської цивілізації – від Японії до Сінгапуру [16].

У дійсності, китайський гуманізм як і раніше далекий від європейського. Ставка на людину, її кращі якості і потенції ще далеко не змінила загальний дух і спрямованість генеральних установок. І це відіграє нині позитивну роль у русі Китаю ринково-капіталістичним шляхом, бо допомагає рухатися цим шляхом з достатнім динамізмом, але разом з тим під керівництвом все того ж комуністичного начальства, яке повільно трансформується, у межах все тієї ж, яка поступово ослаблює свою залізну хватку, потужної імперсько-бюрократичної структури.

«Незважаючи на сильний вплив китайської культури, нині Японія є повноправним членом західного співтовариства та провідною «індустріальною демократією», єдиною країною, що йшла шляхом прискореної демократизації всіх сфер суспільства спираючись на традиції і власну самобутність», – зазначає А.Д Воскресенський [17]. Відкритість Японії та активна участь у міжнародному співробітництві сприяє активному перейняттю світового досвіду державно-правового будівництва, а володіння адекватним консерватизмом породжує унікальний досвід формування самобутньої політичної системи.

Характерною належністю до конфуціанської політичної традиції відзначається Корея. Проте гостра конфронтація, породжена історією та зовнішніми викликами, залишила свій слід у політичних системах: Республіка Корея стала на шлях демократичного розвитку та ринкової економіки; і КНДР, яка досить тривалий час зберігає тоталітарну політичну систему та соціалістичну модель розвитку економіки. Але існуючі в РК та КНДР протилежні суспільні системи базуються на національній специфіці та спільних історичних коренях. Ідеї конфуціанства, пріоритет суспільного над особистим, виразна ієрархічна система управління є тими принципами, що визначають функціонування державних механізмів обох країн [17].

Слід зазначити, що шляхом власного досвіду в країнах Східної Азії була знайдена успішна сутнісна форма економічної та ненасильницької політичної модернізації, що базувалася на створенні економічної бази (із зовнішньою допомогою або спираючись на власні сили залежно від конкретних умов країни) та законодавчо вводячи економічний лібералізм, поступово проводячи широке, проте раціональне законодавче введення норм і правозастосування конституційного лібералізму, спонукання меритократії та формування на її основі ефективної бюрократії, із подальшою демократизацією залежно від здатності політичної культури конкретного суспільства до поглинання та освоєння політичних змін. Важливо відмітити, що в усіх країнах Східної Азії, які досягли економічного процвітання, форми та швидкість реалізації такої моделі були різними, проте базисні параметри залишались незмінними.

В одній зі своїх останніх праць Ту Веймин підкреслює, що «Східноазійська програма модернізації, що оформлюється під впливом конфуціанської традиції, передбачає достатньо цілісне бачення інститутів управління та керівництва і полягає в таких принципах:

По-перше, державне втручання в ринкову економіку є не лише необхідним, але й бажаним. Доктрина, згідно з якою держава є неминучим злом, а ринкова система самодостатня і здатна підтримувати суспільну рівновагу, не відповідає сучасному досвіду (причому ні східному, ні західному).

По-друге, хоча закон надає мінімальні умови для підтримання соціальної стабільності, «органічної солідарності» можливо досягти лише за допомогою глибших соціальних установлень. Цивілізованої поведінки неможливо досягти за допомогою покарання. Наслідкування істинного вчення потребує добровільної участі. Лише закон не здатний викликати почуття сорому, без якого цивілізована поведінка неможлива.

По-третє, у подібному середовищі громадянське суспільство не відіграє першочергової ролі, оскільки воно прербуває вище за родину та поза межами держави. Разом з тим, сталість його інститутів обумовлена динамічною взаємодією родини й держави. Погляд, згідно з яким родина є мікрокосмічна

модель держави, а сама держава – це велика родина, має важливе політичне значення. Зокрема, з цього слідує, що держава зобов'язана взяти на себе життєво важливу функцію підтримання органічної солідарності всередині родини. Громадянське суспільство пропонує низку культурних інститутів, які підтримують сприятливе співробітництво між родиною та державою. Зазначена динаміка приватного й публічного дозволяє громадянському суспільству робити власний внесок у соціальне процвітання [18].

Узагальнюючи вищенаведене, можна дійти таких висновків: по-перше, зміни в сучасному світі надають традиційному суспільству можливості для самовдосконалення й побудови сучасної системи, але цей прогресивний потенціал може бути реалізований тільки в тому випадку, якщо буде визнано, що сучасна цивілізація не є доменом Заходу. Заперечувати внесок європейської традиції в процесі формування нинішнього світового порядку не можна, але вона не може слугувати загальним стандартом. Сучасне східноазійське співтовариство переймає базові елементи західної цивілізації, зберігаючи при цьому можливості для підтримки місцевої соціокультурної ідентичності.

По-друге, політичні принципи сформовані відповідно до цивілізаційної самотутності регіону полягають у відповідності із конфуціанськими канонами. Крім того, на місце особистої відповідальності, свободи, рівності і принципу рівних можливостей стає патерналізм і чітка ієрархія, засновані на моральному зобов'язанні. Місце відносин на договірній основі посідають відносини, що базуються на морально-етичних імперативах; місце ж лінійного історичного розвитку займає розуміння історії як процесу циклічного. Найістотнішою відмінністю конфуціанського політико-ідеологічного комплексу від усіх цивілізаційних систем, створених людством упродовж усієї його історії, є таке: власне конфуціанський канон був не джерелом доктрини, яка цементувала самі основи універсуму, а тільки її тлумачником. Таким чином, найбільшу життєздатність конфуціанської доктрини додає те, що виражено в максимі Конфуція («Я передаю, але не творю» [19]) і насправді є творчою

передачею. Найважливішою характеристикою конфуціанства взагалі як цілісної оболонки комплексу цивілізації Далекого Сходу є людська взаємодія. Конфуціанство виходить з того, що соціальність є визначальною характеристикою найвищих людських досягнень. Індикатором самовдосконалення стає здатність вільно співвідносити себе із суспільством.

Література

1. Павленко Ю.В. Історія світової цивілізації: соціокультурний розвиток людства/ Ю.В. Павленко. – К., 1996. – 352 с.
2. Цивилизации Востока в условиях глобализации // Цивилизационная структура современного мира. Т 3 / под ред. Ю.Н. Пахомова, Ю.В. Павленко. – К. : Наукова думка, 2008. – 638 с.
3. Коппель О.А. Цивілізаційна парадигма формування нового світового порядку в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / О.А. Коппель. – Режим доступу : <http://www.helen-koppel.narod.ru/017.htm>
4. Павленко Ю. Структура глобальної цивілізації / Ю. Павленко // Вісник НАН України. – 2005. – № 3. – С. 12.
5. Huntington S.P. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order / S.P. Huntington (The Free Press ed.). – London : Simon & Schuster. – P. 63.
6. Тойнби А. Дж. Цивілізація перед судом історії / Civilization on Trial / А. Дж. Тойнби. – М. : Айрис-Пресс, 2003. – 592 с.
7. Иглхальт Р. Культура и демократия / Р. Иглхальт // Культура имеет значение / под. ред. Л. Харрисона. – М. : Московская Школа Политических Исследований, 2002. – 158 с.
8. Васильев Л.С. Проблемы генезиса китайской цивилизации. Формирование основ материальной культуры и этноса / Л.С. Васильев. – М. : Наука, 1976. – С. 117.
9. Скакун О.Ф. Теория государства и права: Учебник / О.Ф. Скакун. – Харьков : Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. – 704 с.
10. Саидов А.Х. Сравнительное правоведение. Основные правовые системы современности / А.Х. Саидов. – М. : Юристь, 2003. – 448 с.

11. Марченко М.Н. Сравнительное правоведение. Общая часть / М.Н. Марченко. – М. : Зерцало, 2001. – 560 с.
12. Hertel C. Comparative Law: Legal Systems of the world / C. Hertel // Notarius International. – 2009. – № 1–2. – P. 138.
13. Merryman J.H., Clark D.S. The Civil Law Tradition: Europe, Latin America, and East Asia, Cases and Materials / J.H. Merryman, D.S. Clark. – N.Y. : Matthew Bender, 1999. – 1335 p.
14. Yamamoto K. National Report Japan / K. Yamamoto // Notarius International, 2003. – P. 37.
15. Wang J. The Notariat System in China / J. Wang // Notarius International, 2003. – P. 149-150.
16. Ту Веймин. Подъем «конфуцианской» Восточной Азии: стоки и исторический смысл / Ту Веймин // Полис. – 2012. – № 1. – С. 19–20.
17. Политические системы и политические культуры Востока / МГИМО(У) МИД России; под ред. А.Д. Воскресенского. – М. : Восток-Запад, 2006. – 687 с.
18. Tu Wei-Ming. Confucian Traditions in East Asian Modrenity. Moral Education and economic Culture in Japan and Four Mini-Dragons / Tu Wei-Ming. – Cambridge : Harvard University Press, 1996. – P. 21.
19. Конфуций. Изречения (Луньей): Пер. с китайського. – Харьков : Фолио, 2000. – 448 с.

This article reveals the peculiarities of the political institutions in East Asia in the context of cultural and civilizational identity of the region. The article deals with the civilizational structure content of the region as a factor that shapes political phenomena and processes. The author pays attention to the specifics of social and cultural development of the civilizational transformation of the region and provides an assessment of the influence of traditional factors on the political system in East Asia.

Keywords: political institutions, political system, the East Asian countries, the political culture, civilization factor.

Данная статья раскрывает особенности формирования политических институтов в странах Восточной Азии в контексте культурной и цивилизационной принадлежности региона. Исследуется содержание цивилизационной структуры региона как фактора, формирующего политические явления и процессы. Автор уделяет внимание специфике социально-культурного развития в рамках цивилизационных трансформаций стран региона и предоставляет оценку влияния традиционного фактора на политическую систему в странах Восточной Азии.

Ключевые слова: политические институты, политическая система, страны Восточной Азии, политическая культура, цивилизационный фактор.